

MIJLOACE „TERAPEUTICE“ ALE OMONIMIEI LA NIVEL DIALECTAL

Florina-Maria BĂCILĂ
(Universitatea de Vest din Timișoara)

În orice limbă așa-numită naturală, două sau mai multe complexe sonore sunt asociate aceluiași sens (sinonimie) și, invers, două sau mai multe sensuri total diferite unul de celălalt se pot asocia aceleași forme (omonimie). Unele școli lingvistice i-au atribuit acesteia din urmă un loc esențial printre factorii care determină și guvernează evoluția limbii în general și a vocabularului în special. Astfel, este cunoscut faptul că reprezentanții geografiei lingvistice (școala lui J. Gilliéron) considerau omonimia o adevărată „boală“ a limbii, un „accident“ cu caracter „patologic“, un factor distructiv, care duce la dispariția cuvintelor. Din cauza complexului sonor identic a două lexeme distincte net ca sens, s-a afirmat, nu o dată, că omonimele care intră în „coliziune“ creează confuzii în comunicare, periclitând receptarea corectă și completă a unui mesaj. În aceste condiții — susțin reprezentanții geografiei lingvistice — limba adoptă veritabile „măsurii profilactice“, de fapt, soluții, alternative la care se recurge pentru a preveni cazurile „patologice“ de omonimie intolerabilă¹.

E adevărat că româna literară apelează la asemenea mijloace „terapeutice“ (de natură lingvistică sau extralingvistică)², însă, pe de altă parte, nu trebuie

¹ Pentru toate aceste aspecte, vezi J. Gilliéron, *Pathologie et thérapeutique verbales*, Paris, Librairie Ancienne Honoré Champion, 1921.

² Am dezbătut, parțial, această problemă în studiul nostru, *Omonimia între sincronie și diacronie*, în AUT, XXXIX (2001), p. 117-134.

ignorat faptul că omonimia are consecințe și la nivelul *graiurilor populare*, majoritatea formelor omofone reprezentând rezultatul unor schimbări fonetice. Pentru înlăturarea fenomenului, limba întrebuițează diferite procedee, cel mai adesea o nouă transformare fonetică în structura cuvintelor.

Astfel, în stabilirea opozițiilor morfologice, un rol extrem de important îl deține *caracterul dur sau moale al anumitor consoane* (mai ales în poziție finală). În unele graiuri românești, singularul se diferențiază de plural și persoana I de persoana a II-a la indicativul prezent prin opoziția „consoană nepalatalizată / consoană palatalizată” (de exemplu, *ș/ě*)³. Și în româna literară, deosebirea dintre singular și plural, la substantivele și la adjectivele masculine terminate în *ș* sau în *j*, și dintre persoanele I și a II-a ale indicativului prezent, la verbele terminate în aceleași consoane, se face prin opoziția „consoană nediezată / consoană diezată”: *cocoș — cocoă, moș — moă, (eu) îngraș — (tu) îngraă*⁴.

În mod similar, diferențierea singularului de plural, la unele substantive și adjective masculine, și a persoanei I de persoana a II-a la indicativul prezent al verbelor este evidențiată, în subdialectul muntean, tot prin opoziția „consoană nediezată / consoană diezată” (de tipul *lup — lup’*). Vorbind însă, de pildă, despre graiul bistrițean, vom observa că, în asemenea situații, avem de-a face cu opoziția zero la singular și la persoana I — */č/, /ğ/, /â/* la plural și la persoana a II-a: *lup — lupč, scump — scumpč, scap — scapč, alb — albğ, pom — pomâ* (forme care conțin un fonem în plus, spre deosebire de sudul țării)⁵. Tot în Muntenia, --șoptit în sufixele *-er-, -ar-, -(t)or-* a amuțit la singular, pentru a face posibilă distingerea acestuia de plural⁶.

Să ne gândim însă și la un alt fenomen fonetic dialectal: *iotacizarea* (schimbarea locului de articulare a unei consoane sub influența lui iot), care afectează morfologia graiurilor prin anularea opoziției consonantice a persoanelor I și a II-a de la indicativul prezent al verbelor. Formele iotacizate,

³ Vezi Valeriu Rusu, *Din morfonologia graiurilor oltenești. Tendința spre diferențiere și analogie*, în FD, VI (1969), p. 147. Opoziția palatalizat / nepalatalizat (*naș — naș- îngraș — îngraș-*) reprezintă, astăzi, norma limbii literare. Această opoziție a fost constituită sub presiunea sistemului morfologic, care reclama un mijloc de a deosebi diferite forme gramaticale, înlăturând neutralizarea opozițiilor din graiurile de tip muntean, unde singularul este omofon cu pluralul, consoanele finale *ș* și *j* rostindu-se muiat.

⁴ Vezi Gr. Rusu, *Coexistența mai multor sisteme fonologice în același grai regional (Valea Sebeșului)*, în CL, II (1957), p. 131.

⁵ Idem, *Schiță a sistemului fonologic al graiului bistrițean*, în CL, IV (1959), nr. 1-2, p. 67.

⁶ Vezi discuția despre aceste sufixe în Marin Petrișor, *Graiurile bufenilor din Banat. III*, în LR, XVII (1968), nr. 4, p. 309.

odinioară generale în toate dialectele limbii române, au fost înlocuite ulterior cu forme deiotacizate. Tendința de refacere a dentalelor, prin analogie cu acele forme ale paradigmei care păstrează consoana originară intactă sau cu formele similare ale altor verbe, este determinată de nevoia de a se realiza o opoziție bine marcată între persoanele I și a II-a ale indicativului prezent și deci de a fi evitată omonimia⁷. Totuși, formele iotacizate se conservă până astăzi în unele arii dialectale dacoromâne.

Cauza pentru care graiurile românești, în afară de cel muntean, au inovat prin crearea formelor secundare de tipul *aud*, *scot* o reprezintă lipsa unei opoziții „consoană dură / consoană muiată“ la finală, pentru diferențierea persoanei a II-a de persoana I, la indicativul și la conjunctivul prezent (eu *auz* / tu *auz*, eu *scoț* / tu *scoț*); ca și la persoana I, *z* și *ț* de la persoana a II-a sunt dure în aceste graiuri. În Muntenia, existând la finală opoziția *z/z'*, *ț/ț'*, inovația nu a fost necesară (eu *auz* / tu *auz'*, eu *scoț* / tu *scoț'*)⁸. Așadar, persoanele I și a II-a se deosebesc prin desinența *-i* a persoanei a II-a la verbele în *-ț* și în *-z* în zonele în care aceste consoane pot avea și timbru palatal (tolerează desinența *-*): (eu) *simț* / (tu) *simț-* (eu) *trimiț* / (tu) *trimiț-* (eu) *auz* / (tu) *auz-*

Unele dintre graiurile care conservă formele iotacizate dispun de mijloace suplimentare de marcare a opoziției dintre persoanele I și a II-a: desinența *-°* la persoana I sau alternanța vocalică a temei (*ă/e*, *ă/a*: eu *văz* / tu *vez*, eu *îngrăș* / tu *îngreș* / tu *îngraș*), fapt ce reduce în mod considerabil aria în care aceste forme verbale sunt omofone.

Datorită dispariției lui iot, în urma articulării lui tot mai slabe, în graiurile din Banat și din vestul Olteniei, toate cuvintele care înainte posedau grupul labială + iot + vocală s-au redus la grupul labială + vocală. În aceste arii, cuvintele respective au în componența lor cu un fonem mai puțin decât în unele graiuri din Muntenia și din estul Olteniei și decât în limba literară. În urma acestei evoluții fonetice, multe cuvinte au devenit omofone: în Banat și în vestul Olteniei, forma [perî] reprezintă atât persoana a II-a a indicativului prezent de la verbul *a pieri*, cât și pluralul substantivului *păr*. Persoana a III-a a indicativului prezent de la verbul *a pieri* și pluralul lui *pară* au aceeași formă, [peře]; tot

⁷ Vezi Rodica Orza, *Cu privire la iotacizarea verbelor în graiurile limbii române*, în CL, XXIV (1979), nr. 1, p. 75. E vorba mai ales de regiunile în care a avut loc afonizarea sau dispariția desinențelor *-°* la persoana I și *-la* persoana a II-a. În ariile care mențin desinența *-°* a persoanei I, distincția dintre cele două forme se realizează prin această desinență.

⁸ Vezi Gr. Brîncuș, *Graiul din Oltenia*, în LR, XI (1962), nr. 3, p. 254.

printr-o formă unică, [meře], sunt redată și alte două cuvinte diferite: substantivul *miere* și pluralul substantivului *măr*⁹.

Dispariția lui iot a determinat crearea unor serii de omonime. În unele graiuri din Banat, a avut loc o nouă transformare fonetică: depalatalizarea consoanei /r/ în pluralul [peře], [meře], ajungându-se, astfel, la formele [peřă] ([p̄ieră]), [meřă] ([m̄iēřă]). În urma acestei transformări, omonimiile de mai sus au fost înlăturate. Opoziția dintre /r/ (r cu timbru palatal + vocala anterioară e) și /r/ (r dur, velarizator + mediala ă) a preluat funcția distinctivă, deosebind formele [peře], [meře] „piere“, „miere“ de formele [peřă], [meřă] „pere“, „mere“¹⁰.

În concluzie, pentru rezolvarea omonimiei, vorbitorii aplică diverse procedee, printre care și anumite schimbări fonetice, cum este și alternanța vocalică, având rolul de a deosebi unele forme gramaticale. Prin neutralizarea funcției distinctive a finalei, „ponderea“ în distingerea omomorfelor trece asupra temei, amplificându-se, în felul acesta, importanța alternanțelor fonetice *a/e*, *a/ă*, ca mărci morfologice diferențiatore¹¹.

În cazul în care delimitarea singularului de plural nu se poate face cu ajutorul alternanțelor, în tema substantivului se recurge la alte mijloace pentru a se evita omonimia datorată pronunțării dure a anumitor consoane. Pluralul în vocală este înlocuit, după modelul substantivelor masculine, de formele de plural în consoane; afonizarea vocalelor finale reprezintă, de altfel, o „trăsătură specifică (și frecventă) a graiurilor românești de sud“¹²: *buză / buz*, *căsuță / căsuț*, *poliță / poliț* etc.

*

Vorbitorii care rostesc pretutindeni cu *s* și cu *z* nu cunosc opozițiile morfonologice *s/ș* (literar *ș*→) și *z/j* (literar *j*→), așa încât formele nearticulate de singular și de plural ale substantivelor și ale adjectivelor cu tema terminată în *s* și în *z* se confundă: *urs*, *pas*, *obraz*, *cucuruz*, *fălos*, *frumos* (singular și plural). În

⁹ Vezi Gr. Rusu, *Structura fonologică a graiurilor dacoromâne*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 119-120.

¹⁰ E posibil ca, în aceste situații, să avem de-a face cu păstrarea, în Banat, a formelor etimologice *p̄ira*, *mela*, iar reflexul *ă* să reprezinte evoluția normală a lui *a* latinesc de la formele de plural citate (cf. CDDE 1326, s.v. *pār* și PEW 1264, s.v. *pară*; CDDE 1045 și PEW 1023, s.v. *mār*; Vasile Frățilă, *Contribuții lingvistice*, Timișoara, Editura de Vest, 1993, p. 26-27).

¹¹ Vezi, în acest sens, și discuția asupra substantivului *rață* în Valeriu Rusu, *op. cit.*, p. 150.

¹² *Ibidem*, p. 152-153.

aceste condiții, și formele de persoanele I și a II-a singular ale indicativului prezent la verbele terminate în *s* și în *s < ș* sunt omofone: (eu, tu) *ies*, (eu, tu) *cos*.

Dintre procedeele folosite pentru evitarea acestor omonimii, menționăm: schimbările de gen (*obraz*, plural *obrază*; *cucuruz*, plural *cucuruză*); alternanțele fonetice (*tovarăș*, plural *tovares*); atașarea unor elemente auxiliare proclitice sau enclitice. În stadiile în care coexistă ambele rostiri: *s < ș* și *ș = ș*, cu cazuri de false regresii, se înregistrează și inversiuni de număr și de persoană: (un) *urș* / (doi) *urs*, (eu) *coș* / (tu) *cos*, care reprezintă fapte tipice de interacțiune între sisteme: sistemul fonologic determină crearea unor noi opoziții morfonologice, care, la rândul lor, contribuie la modificarea sistemului fonologic. În general, opozițiile de acest fel sunt destul de rare în vorbirea curentă, omonimia fiind înlăturată în diferite alte moduri¹³.

*

În multe graiuri dacoromâne (și în majoritatea celor aromâne), consoanele labializate se întâlnesc și în poziție finală, fapt cu repercusiuni în morfologia acestor graiuri. În ariile cu consoane bemolate finale, explozia și constrictiunea lor este însoțită de rotunjirea buzelor, care dă consoanelor respective timbru labial (*u*)¹⁴. În aceste regiuni unde se rostesc consoanele finale rotunjite, *bemolarea* este fonologică, îndeplinind o importantă funcție morfologică.

Dacă în graiurile în care labializarea la finală absolută a dispărut (ca și în limba literară), formele de singular și de plural ale unor substantive de tipul *arici*, *ochi*, *unchi*, *pui*, ale unor adjective precum *dibaci*, *stângaci* sau persoanele I și a II-a la indicativul prezent al verbelor de conjugarea I cu radicalul terminat în /*k*/, /*ĭ*/, /*y*/ fiind omofone, dimpotrivă, în graiurile cu consoane finale labializate, ele se deosebesc datorită opoziției „labializat / nelabializat“ (consoane labiopalatalizate finale la singular și la persoana I / consoane palatalizate la plural și la persoana a II-a), opoziție foarte frecventă în aceste graiuri¹⁵. Astfel, timbrul

¹³ Vezi Mircea Borcilă, *Un fenomen fonetic românesc dialectal: ș > s și j > z. II. Locul și reflexele fenomenului în microsistemul graiului*, în CL, XI (1966), nr. 1, p. 74-75.

¹⁴ Pentru delimitarea ariilor cu consoane bemolate finale, vezi P. Neiescu, *Un arhaism în fonetismul din graiul bănățean*, în CL, VIII (1963), nr. 1, p. 45, precum și următoarea precizare: „Există și a treia arie, în jumătatea de sud a Banatului, în care, în forme ca *ochi*, *mușchi*, *junghi*, se rostește uneori -*u* silabic la singular și -*i* silabic la plural, la formele articulate și nearticulate: *ok-u* / *oki*, *mușk-u* / *mușki*.“

¹⁵ Vezi Gr. Rusu, *Structura fonologică a graiurilor dacoromâne*, p. 91. De altfel, până în secolul al XIX-lea, consoanele muiate rotunjite erau notate printr-un -*Ń* final. Menținerea mai îndelungată a

labial al consoanelor finale reprezintă elementul diferențiator al singularului și al persoanei I, opunându-se pluralului sau persoanei a II-a (forme cu consoane finale nelabializate): *un/k°/* (singular) — *un/k/* (plural); *stânga/č°/* (singular) — *stânga/č/* (plural); (eu) *îngenun/k°/*, (eu) *înjun/Ī°/*, (eu) *ta/™/* (persoana I) — (tu) *îngenun/k/*, (tu) *înjun/Ī/*, (tu) *ta/™/* (persoana a II-a)¹⁶.

În sistemele fonologice din care lipsește rotunjirea consoanelor finale, confuziile dintre formele în discuție sunt evidente, multe dintre acestea reprezentând un rezultat al delabializării consoanelor finale. De altfel, există și zone de tranziție, în care labializarea se mai păstrează, astăzi, într-un număr mic de cuvinte, și anume în cazul acelor forme în care ea îndeplinește un rol morfologic¹⁷.

De exemplu, în fonologia graiului din Valea Târnavelor (Transilvania de centru), este specifică opoziția „consoană neutră / consoană bemolată“: */t/* — */t°/*, */z/* — */z°/*, */ș/* — */ș°/*, care duce la deosebirea dintre singularul și pluralul unor substantive de declinarea a II-a: *ho/t°/* — *ho/t/*, *mo/ș°/* — *mo/ș/* (nu există *ș*, *j*, *ț*, *z* muiate), precum și la aceea dintre persoana I și a II-a singular, la indicativul și la conjunctivul prezent: (eu) *sîm/t°/* — (tu) *sîm/t/*, (eu să) *sîm/t°/* — (tu să) *sîm/t/*. De asemenea, în cuvintele derivate cu sufixele *-ar(iu)*, *-tor(iu)* (și în altele cu aceste terminații), *r* se rostește diezat (palatal) și bemolat, ajungându-se la opoziții de tipul *porca/r°/* — *porca/r/*, *învățăto/r°/* — *învățăto/r/*. Această opoziție diferențiază și persoanele I și a II-a singular de la indicativul și de la conjunctivul prezent al unor verbe (vezi (io) *mo/r°/* — (tu) *mo/r/*; (io să) *mo/r°/* — (tu să) *mo/r/*)¹⁸.

acestei grafii prezenta avantajul de a deosebi singularul de plural (*ochiu / ochi*), persoana I de a II-a (*taiu / tai*) și persoana I singular a perfectului simplu de persoana a II-a singular a imperfectului (eu *cântaiu / tu cântai*). Prin *u* final (fără valoare fonologică) se deosebeau, numai în scris, foarte multe forme de singular de cele de plural la substantivele și la adjectivele masculine, precum și persoanele I și a II-a singular la indicativul prezent (*ochiu / ochi*, *unchiu / unchi*, *mușchiu / mușchi*, *rinichiu / rinichi*, *baciu / baci*, *puiiu / pui*; *vechiu / vechi*, *dibaciu / dibaci*; *taiu / tai*, *suiiu / sui*). Vechea ortografie a menținut deci, în limba literară, această opoziție: (un) *ochiu / (doi) ochi*, (un) *puiiu / (doi) pui*, (eu) *înjunghiu / (tu) înjunghi*, *stângaciu / stângaci*, deși, în pronunțarea curentă, cele două forme erau omofone, foarte puțini rostind astfel consoanele muiate-rotunjite. În urma victoriei principiului fonetic în ortografia noastră, s-a renunțat și la scrierea lui *u* (*î*) final.

¹⁶ Vezi Emil Petrovici, *Probleme de fonologie (Consoane cu timbru fonologic palatal, consoane moi și consoane muiate)*, în SCL, VIII (1957), nr. 1, p. 73.

¹⁷ Vezi Gr. Rusu, *Contribuții la problema consoanelor finale labializate în graiurile dacoromâne*, în CL, XIII (1968), nr. 2, p. 235.

¹⁸ Vezi Vasile Frățilă, *Graiul de pe Târnave*, Blaj, Editura Astra, Despărțământul „Timotei Cipariu“, 2005, p. 195.

Așadar, în graiurile în care se menține labializarea și în care /r/ își păstrează timbrul palatal, ea constituie singurul mijloc care marchează deosebirea dintre persoanele I și a II-a la verbe, precum și pe cea dintre singular și plural la substantive și la adjective. Timbrul palatal al lui /r/ la forma de singular se păstrează într-o arie ce cuprinde sud-vestul Transilvaniei, Munții Apuseni și jumătatea de nord a Crișanei, caracterizată de o particularitate fonetică cu funcții importante în structura morfologică a acestor graiuri românești: timbrul labial al consoanelor la finala absolută a anumitor forme gramaticale. Astfel, în graiurile respective, lui /r/ (*r* cu timbru palatal) de la forma de plural i se opune /r^o/ (*r* cu timbru labiopalatal) de la singular, opoziție cu ajutorul căreia se diferențiază cele două forme omofone de tipul /morar^o/ — /morar'/. Consoana /r/ își menține timbrul palatal și la persoana I a indicativului și a conjunctivului prezent de la verbe precum *a muri*. În unele graiuri din Oltenia, Moldova și estul Transilvaniei, persoana I nu se deosebește, în rostire, de persoana a II-a, cele două forme verbale fiind identice ca pronunțare: (eu) /mor'/ — (tu) /mor'/. În celelalte graiuri dacoromâne, distincția dintre aceste forme se realizează prin următoarele tipuri de opoziții: /r/ — /r'/ (/mor/ — /mor'/), /r^o/ — /r'/ (/mor^o/ — /mor'/) și /r^o/ — /r'/ (/mor^o/ — /mor'/)¹⁹.

Foarte frecventă este opoziția fonologică dintre *r* muiat-rotunjit și *r* muiat-nerotunjit (*r^o/r'*), mai ales în sufixele *-ar*, *-or*, *-er*, care pe întreg teritoriul țării (cu excepția Munteniei de est și a Dobrogei) au un *r* muiat și la singular. În aria rotunjirii consoanelor finale, în cuvinte ca *învățător^o* (plural *învățător'*), *zidar^o* (plural *zidar'*), *o^ṭṭ^or* (plural *o^ṭṭ^or'*), singularul se deosebește de plural prin opoziția *r^o/r'* (derivatele cu sufixele *-ar^o*, *-or^o*, *-er^o* au la plural *-ar'*, *-or'*, *-er'*). Aceeași opoziție diferențiază și persoana I de a II-a singular în conjugarea verbelor: *mor^o* „(eu) mor“ — *mor'* „(tu) mori“²⁰.

În acele ținuturi unde consoanele *ș*, *j*, *ț*, *z* sunt totdeauna nemuiate, deci unde formele de plural *moși*, *vreji*, *soși*, *lăzi* se rostesc *moș*, *vrej*, *soț*, *lăz*, formele de singular se deosebesc de cele de plural prin labializare, ca și persoana I de persoana a II-a: *moș^o* (singular) — *moș* (plural), *vrej^o* (singular) — *vrej* (plural), *soț^o* (singular) — *soț* (plural), (eu) *vânez^o* (persoana I) — (tu) *vânez* (persoana a II-a). Deci, afirmația că, în ariile unde consoanele *ș*, *j*, *ț*, *z* sunt totdeauna

¹⁹ Vezi Gr. Rusu, *Structura fonologică a graiurilor dacoromâne*, p. 182-183.

²⁰ Vezi Emil Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba română*, în SCL, III (1952), p. 159.

nemuiate, formele de singular sunt identice cu cele de plural (în cuvinte de tipul lui *moș*, *vrej*, *isteț* etc.) sau formele de persoana I singular a prezentului cu cele de persoana a II-a singular (eu *îngraș*, eu *vânez*) nu este valabilă în aria consoanelor finale rotunjite (labializate)²¹.

O opoziție des întâlnită în toate graiurile din aria consoanelor finale labializate o constituie și cea dintre consoanele muiate-rotunjite (k° , \check{I}° , \check{c}°) și corespondentele lor muiate-nerotunjite (k , \check{I} , \check{c}), în cuvinte de tipul ok° — ok , (eu) $\text{injun}\check{I}^\circ$ — (tu) $\text{injun}\check{I}$, $diba\check{c}^\circ$ — $diba\check{c}$. În aria unde consoanele \check{c} , \check{g} , \check{s}' , \check{j} sunt totdeauna muiate, singularul se deosebește de plural și persoana I de a II-a prin consoanele finale labializate ($mo\check{s}^\circ$ „moș” — $mo\check{s}'$ „moși”, $vrej^\circ$ „vrej” — $vrej'$ „vreji”). În valea Crișului Negru, în formele nearticulate ale unor substantive și adjective ca *vechi*, *cârpaci*, singularul se distinge de plural prin consoana labiopalatalizată finală de la singular: $vel't^\circ/$ — $vel't'/$, $cârpa/\check{c}^\circ/$ — $cârpa/\check{c}/$. Același fapt ne întâmpină și în cazul unor forme verbale: persoana I se deosebește de a II-a, la prezentul indicativ al verbelor de conjugarea I cu radicalul terminat în $/t'/$, $/d'/$, prin labializare: (eu) $\text{injenun}/t^\circ/$ — (tu) $\text{injenun}/t'/$.

Am văzut cum, în graiurile unde nu există opozițiile $/\check{t}/$ — $/\check{t}'/$, $/\check{s}/$ — $/\check{s}'/$, $/\check{j}/$ — $/\check{j}'/$, $/z/$ — $/z'/$, unele forme gramaticale de singular și de plural se diferențiază între ele prin opoziția „consoană labializată / consoană nelabializată”: $so/\check{t}^\circ/$ (singular) — $so/\check{t}/$ (plural), $cru/\check{t}^\circ/$ (persoana I) — $cru/\check{t}/$ (persoana a II-a). La fel stau lucrurile și în graiul din valea Crișului Negru, unde nu există opoziția fonologică „consoană nepalatalizată / consoană palatalizată” ($/\check{t}/$ — $/\check{t}'/$, $/z/$ — $/z'/$), ci doar opoziția $/\check{t}^\circ/$ — $/\check{t}/$, $/z^\circ/$ — $/z/$, unele forme gramaticale deosebindu-se prin labializarea consoanei finale a singularului: $ho/\check{t}^\circ/$ — $ho/\check{t}/$, $mo/\check{s}^\circ/$ — $mo/\check{s}/$ ²².

Și TM(iot) în poziție finală absolută, în aceleași tipuri de forme gramaticale, poate apărea bemolat prin labializare (TM/TM), distingând omonime (în cazuri precum *ma*TM, substantiv — *ma*TM, adverb) sau forma de singular de cea de plural a unor substantive: *pu*TM (singular) — *pu*TM (plural); *răto*TM (singular) — *răto*TM (plural); verbele cu tema în TMdiferențiază, în mod similar, persoanele I și a II-a: (eu) *descu*^{TM/} — (tu) *descu*^{TM/}, (eu) *ta*^{TM/} — (tu) *ta*^{TM/}, (eu) *cînta*^{TM/} (persoana I, singular, perfect simplu) — (tu) *cînta*^{TM/} (persoana a II-a, singular, imperfect).

²¹ *Ibidem*, p. 141.

²² Vezi Teofil Teaha, *Graiul din valea Crișului Negru*, București, 1961, p. 82-83. Unele graiuri întrebuițează ambele trăsături distinctive pentru a deosebi aceste forme gramaticale: $so/\check{t}^\circ/$ (singular) — $so/\check{t}'/$ (plural), $cru/\check{t}^\circ/$ (persoana I) — $cru/\check{t}'/$ (persoana a II-a).

Fenomen vechi, dar și astăzi general în anumite graiuri românești, rostirea labializată a consoanelor în poziție finală a devenit morfem la singularul unor substantive (și al unor adjective) masculine, unde forme de tipul *mân/z^o/*, *zâda/r^o/*, *călu/ț^o/*, *coco/ș^o/* nu mai pot fi confundate cu corespondentele lor de la plural; consoanei nerotunjite a pluralului i se opune consoana bemolată a singularului, iar consoanei palatalizate a pluralului i se opune consoana labiopaltalizată a singularului; la fel, forme ca *acăț^o*, *descalț^o* aparțin persoanei I a indicativului prezent și se deosebesc exclusiv prin labializare de formele persoanei a II-a a aceluiași timp. Confuzia dintre persoanele I și a II-a este evitată prin aceleași mijloace la verbele iotacizate: elementul labial final precizează că formele *auz^o*, *cei^o* sunt de persoana I, nu de persoana a II-a²³. În aria fără consoane finale rotunjite, formele de singular și de plural sunt adeseori omofone, din cauza lipsei opozițiilor *z^o/z*, *ț^o/ț*, *ș^o/ș* sau *ș^o/ș'*, *j^o/j* ori *j^o/j'*, *k^o/k*, *ī^o/ī*, *č^o/č*, *r^o/r'*, *ṛ^o/ṛ'*. Mai mult, se observă că labializarea marchează, la nivel dialectal, anumite distincții pe care limba literară, cu mijloacele ei, nu le poate evidenția întotdeauna.

*

Analiza consecințelor omonimiei la nivelul graiurilor populare românești demonstrează reacția vorbitorilor față de formele omofone care pot provoca unele confuzii (mai mult sau mai puțin supărătoare) în actul comunicării. Întrucât limba (cu toate variațiile ei regionale) reprezintă o cale de înțelegere între oameni, tot ceea ce o împiedică în îndeplinirea funcției ei trebuie, cel puțin teoretic, să fie eliminat sau măcar atenuat, îmbunătățit. Desigur, omonimia nu are pretutindeni aceleași efecte, căci nu totdeauna o ambiguitate virtuală, posibilă este și reală; mai mult, numărul omoformelor nu e același în toate subdialectele, de aici decurgând și gradul de (in)toleranță față de acest fenomen al fiecăruia în parte²⁵.

²³ Vezi Lidia Sfirlea, *Coexistența mai multor sisteme morfologice în același grai regional (Valea Sebeșului)*, în CL, II (1957), p. 147; cf. și Gr. Rusu, *Coexistența mai multor sisteme fonologice în același grai regional (Valea Sebeșului)*, p. 137; idem, *Sistemul fonologic al unui grai din Muntenia*, în CL, XII (1967), nr. 1, p. 60.

²⁴ Pentru delimitarea acestor arii și a opozițiilor caracteristice fiecăreia dintre ele, vezi Emil Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba română*, p. 162.

²⁵ De pildă, la istoromâni, schimbările fonetice au dus la omonimii care nu deranjează deloc în comunicarea curentă: afereza lui *a* inițial a șters deosebirea dintre substantivele *casă*, *seară* și adverbele *acasă*, *aseară*, dintre verbele *duce* și *aduce* (cf. *câșe*, *serșe*, *dușe*) etc. În general, necesitatea de a avea termeni proprii și neechivoci este foarte diferită de la un popor la altul, de la un grup social la altul. Vezi, în acest sens, Pușcariu, SI, p. 227.

De altfel, diversitatea formelor omonime nu constituie o piedică pentru receptarea corectă a mesajelor, deoarece limba noastră posedă suficiente mijloace de a evita omonimia și de a înlătura la timp ambiguitatea, tinzând, după cum am arătat, și spre o diferențiere cât mai netă a formelor flexionare, prin utilizarea anumitor mărci distinctive, în contrast cu simplificarea și cu uniformizarea flexiunii. Să nu uităm implicațiile procedeele lingvistice, îndeosebi ale unor transformări fonetice în structura cuvintelor, în urma cărora se creează posibilitatea deosebirii formelor acestora, în strânsă legătură cu trăsăturile fonologice specifice unui grai sau altuia, care au un rol esențial în marcarea opozițiilor morfologice. Noile opoziții (sau, dimpotrivă, lipsa lor), apărute în baza acestor trăsături fonologice, pot crea, la rândul lor, prin analogie, o serie de alte opoziții care diferă, uneori, de cele din limba standard.

SIGLE ȘI ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

AUT = „Analele Universității (de Vest) din Timișoara“. Seria științe filologice, Timișoara, I, 1963 ș.u.

CDDE = I.-A. Candrea, Ovid Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A — Putea)*, București, Socec, 1914.

CL = „Cercetări de lingvistică“, Cluj, I, 1956 ș.u.

FD = „Fonetică și dialectologie“, București, I, 1958 ș.u.

LR = „Limba română“, București, I, 1952 ș.u.

PEW = Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, zweite, unveränderte Auflage, Heidelberg, 1975.

Pușcariu, SI = Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan, II. *Introducere — Gramatică — Caracterizarea dialectului istroromân*, București, Cultura Națională, seria Studii și cercetări, 1926.

SCL = „Studii și cercetări lingvistice“, București, I, 1950 ș.u.

MOYENS „THÉRAPEUTIQUES“ CONTRE L’HOMONYMIE GÊNANTE AU NIVEAU DIALECTAL

Résumé

En tant que phénomène qui peut provoquer des confusions (plus ou moins fâcheuses) dans l’acte de la communication, l’homonymie a des conséquences importantes même au niveau des patois, où les formes homophones constituent, pour la plupart des cas, le résultat des changements phonétiques. Pour éviter l’homonymie gênante, on en appelle aux divers procédés linguistiques, le plus fréquemment à une nouvelle transformation phonétique dans la structure des mots, en étroite relation avec des phénomènes comme la palatalisation ou la labialisation de certaines consonnes finales.